

Rəna Kamil qızı Xəlilova¹⁴, İradə Nəsim qızı Şəfizadə¹⁵
KOMMUNİKATİV KOMPETENSİYANIN FORMALAŞMASINA DAİR
(İngilis dili materialları əsasında)

Giriş: Məlum olduğu kimi, kommunikativ kompetensiya aşağıdakı əsas komponentlərdən ibarətdir:

- a) *qrammatik kompetensiya*;
- b) *diskursiv kompetensiya, sosiolingvistik kompetensiya*;
- c) *strateji kompetensiya*.

Qrammatik kompetensiya dilin lüğət tərkibi, sintaksis, morfoloji, fonologiya ilə əlaqədar olduğu halda, diskursiv kompetensiya nitqin səlisliyi, natiqlik məharəti, sosiolingvistik kompetensiya ritorika, bədii ifadələr, dialekt, üslub xüsusiyyətləri, sosiomədəni səriştə, strateji kompetensiya isə nitqin sərbəstliyi və təbiiyyəti ilə əlaqələndirilir (canale and swain).

Avropa Şurasının nəzdində Müasir Dillərin Tədrisi Mərkəzinin eksperti, tanınmış dilçi-alim Van Ek tərəfindən təqdim edilmiş təsnifatda kommunikativ kompetensiyanın 6 komponenti göstərilir.

Asher, J. (1977). *Learning another language through actions: The complete teacher's guide*. Los Gatos, CA: Sky Oaks Publications. Məşhur tədqiqatçı J.Aşer öz əsərində yazır: "Belə ki, qrammatik (lingvistik), diskursiv, sosiolingvistik və strateji kompetensiyalardan ibarət olduğu halda siyahıya sosial və sosiomədəni kompetensiyalar əlavə edilir. "Kommunikativ kompetensiya" terminini "kommunikativ dil qabiliyyəti" termini ilə əvəz edən Bachman and Palmer onun 3 komponentdən ibarət olduğunu söyləyir: dil kompetensiyası, strateji kompetensiya və onları idarə edən psixoloji mexanizmlər" (1, s. 154).

2001-ci ildə Avropa Şurası tərəfindən təqdim edilmiş təsnifatda kommunikativ kompetensiyasının aşağıdakı 3 komponenti təqdim edilir: sosiolingvistik, lingvistik və pragmatik. Bununla bərabər, pragmatik kompetensiyaları səciyyələndirən xüsusiyyətləri müəyyənləşdirərkən, onların dil istifadəçilərinin nitqi idarə edən prinsiplər haqqında məlumatlı olduqlarını dəqiqləşdirərkən, aşağıdakı əsas prinsipləri göstərilir: nitqin təşkil edilməsi (diskursiv kompetensiya); kommunikativ funksiyaların həyata keçirilməsinin təmin edilməsi; nitq prosesinin ardıcılığının təmin edilməsi, nitqin struktur cəhətdən təşkil edilməsi.

Alchulei A.S. *Teaching achievement in the 21st century* \ A.S.Alchulei, D.Tauui, J.Me Intire. Middletown, Conn, 1970. Tədqiqatçı dilçi alimlər öz fikirlərini belə izah edirlər: "Beləliklə, kompetensiyaya dil öyrənmələrin və dil istifadəçilərinin cümlələri ardıcıl şəkildə təşkil etməklə nitq prosesinin səlisliyini təmin etmək qabiliyyəti və bununla əlaqəli olan müvafiq bilikləri nəzərdə tutur. Belə ki, diskursiv kompetensiya dil öyrənmələr və dil istifadəçiləri aşağıdakı bilik və bacarıqlara öyrənməlidirlər:

- 1) nitq prosesini struktur cəhətdən düzgün təşkil etmək və idarə etmək qabiliyyəti;
- 2) nitqin mövzunu müəyyənləşdirmək;
- 3) nitq prosesini müəyyən mövzu ətrafında təşkil etmək qabiliyyəti;
- 4) nitqin səlisliyi və təbiiyyətini təmin etmək;
- 5) məntiqi ardıcılığını təmin etmək qabiliyyəti;
- 6) nitqin stilistik adekvatlığını təmin etmək qabiliyyəti;
- 7) nitqin ritorik cəhətdən səmərəliliyini təmin etmək qabiliyyəti;
- 8) nitq prosesində birgə fəaliyyət prinsipinə riayət etmək bacarığı" (2, s. 210-218).

Asubel D.P. *Educational Psychology: A cognitive view*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1968. Tədqiqatçı amerikan alimi D.P.Asubel buhaqda yazır: "Beləliklə, diskursiv kompetensiya müvafiq olan səlislik, məntiqilik, rəhbərliyə riayət etməklə təşkil edilmiş və cümlədən uzun olan hekayə, danışq, məktub və s. bu kimi nitq formalarını anlamaq və yaratmaq kimi müəyyən edilə bilər. İngilis dili mətnlərində olan hər hansı element və onun şərh üçün əhəmiyyətli olan digər elementin arasında olan semantik əlaqələrə **koeziya** deyilir. Problemi araşdıran tədqiqatçılar koeziyanın tərifini verərkən nitq prosesində ayrı-ayrı cümlələrin mənalarnı birləşdirən əlaqələri nəzərdə tuturlar" (3, s. 733).

Aşağıdakı cümlələrə nəzər calaq. Məsələn, 1. They say there are only two ways out of the East End, the poor part of London. One is to become a criminal, the other is to become a boxer. Dad chose boxing.

2. They say there are only two ways out of the East End, the poor part of London. He never treated me any differently from my brother. I looked around the sitting room of the comfortable home.

Burada əsas məqsəd ardıcıl şəkildə təqdim edilmiş cümlələrin hansılarının mətn təşkil etdiyini, hansıların isə cümləyə uyğun olduğunu müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Belə ki, birinci halda cümlələr məna baxımından bir-birini tamamlayan, burada isə mətnə xas olan məna bütövlüyü və məntiqilik müşahidə edilir. İkinci halda cümlələr arasında heç bir əlaqəlilik olmadığı üçün, onlar cümlə yığını kimi qiymətləndirilməsi kimi qəbul edilməlidir.

Allen V.F. *Trends in the Teaching of English* \ TESL Reporter 6, Summer 1973, JV54. Dilçi alim öz əsərində bu haqda qeyd edir: "Beləliklə, diskursiv kompetensiya tələbələrə ayrı-ayrı cümlələrin nitq prosesində əlaqələndirilmiş şəkildə ifadə etmək qabiliyyətinin aşılarnmasını nəzərdə tutur. Tanınmış alim Henry Widdowson özünün "Teaching Language as Communication" əsərində diskursiv kompetensiyanın tələbələrə aşılarnmasını

¹⁴ Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyasının baş müəllimi, filalogiya üzrə fəlsəfə doktoru

¹⁵ Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyasının "Xarici dillər" kafedrasının baş müəllimi

kommunikativ dil təlimində olan əsas məsələlərdən biri kimi qiymətləndirir. İngilis dilini xarici dil kimi öyrənən tələbələrə diskursiv kompetensiyanın aşılması yollarından danışarkən, Henry Widdowson bu istiqamətdə işin xarici dil tədrisinin ilkin pilləsindən başlayaraq məqsədyönlü, ardıcıl, mərhələli şəkildə aparılmasını tövsiyə edir. Təhsilin ilk pilləsindən və xarici dilin tədrisi mərhələsindən asılı olaraq kompetensiyanın aşılmasına yönəldilmiş fəaliyyət təşkil edilməli və ardıcıl şəkildə həyata keçirilməlidir” (4, s.17).

Belə ki, tələbələr verilən mətni oxumalı, sonra isə oxuduqları mətn əsasında özləri mətn yaratmalıdırlar. Lakin, oxu üçün təqdim edilmiş mətnlə tamşlıqları sonra tələbələrə bir sıra tapşırıq və çalışmaların yerinə yetirilməsi tələb edilir. Diskursiv kompetensiyanın inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş tapşırıq və çalışmalara gəldikdə, burada həm dil, həm şərti-kommunikativ, həm də kommunikativ çalışmaların yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur. Dil çalışmalarının tələbələrə dil materiallarının istifadə edilməsi prosesində düzgünlüyün təmin edilməsi olduğu halda, şərti-kommunikativ və kommunikativ tapşırıq və çalışmaların yerinə yetirilməsində əsas məqsəd tələbələrə nitqin səliqəliyi, məntiqiyyəti, rəhbərliyini təmin etmək qabiliyyəti aşılamaqdır.

Digər hallarda olduğu kimi, ixtisas diliyə diskursiv kompetensiyanın aşılması üçün istifadə edilən materiallar xarici dil tədrisinin mərhələsindən asılı olmayaraq autentik olmalı, təlim materiallarının seçilməsində tələbələrin maraqları, tələbat və ehtiyacları nəzərə alınmalıdır.

Diskursiv kompetensiyanın aşılması prosesinin səmərəliliyini təmin edən amillərdən biri də bu istiqamətdə aparılan işin asandan çətinə, sadədən mürəkkəbə doğru prinsipinə riayət edilməsidir. Kompetensiyanın inkişaf etdirilməsi yönündə aparılan işi şərti olaraq üç mərhələyə bölmək olar: reseptiv, reproduktiv, produktiv (yaradıcı) mərhələ. Reseptiv mərhələdə yerinə yetirilən tapşırıq və çalışmalar oxu və eşidib-anlama üçün nəzərdə tutulmuş autentik mətnlərin tələbələrə təqdim edilməsini nəzərdə tutur. Bu mərhələdə tələbələr dildəyişicilərinin danışdığı mətnlərini necə qurduqları ilə tanış olurlar və onları müəyyən dərəcədə təqlid etməyə, nitqlərini dildəyişicilərinin nitqlərinə bənzətməyə çalışırlar. Reprodaktiv mərhələdə tələbələr onlara təqdim edilmiş autentik mətnlərdən baza kimi istifadə edərək, mətnə olan leksik vahidlərdən və qrammatik strukturlardan istifadə edərək, eləcə də baza mətninin üslubi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla mətnin məzmununu söylənir, mətnə dair özlərinin fikirlərini və ideyalarını söyləyirlər. Produktiv (yaradıcı) mərhələdə tələbələr baza mətnindən bir qədər uzaqlaşaraq, özlərinin danışdığı mətnlərini yaradırlar.

Kompetensiyanın inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş fəaliyyətin səmərəliliyini təmin etmək üçün, burada ardıcılıq prinsipinə riayət edilməli, diskursun bir növündən başqalarına mərhələli, ardıcıl şəkildə keçid təmin edilməlidir. H.Widdowson tərəfindən təklif edilmiş sxemin təsiri çox böyük idi. Həmin sxem əsasında işlənib-hazırlanmış cədvəl 2001-ci ildə Avropa Şurası tərəfindən qəbul edilmişdir. Belə ki, sxemlə əlaqədar olaraq ən azından iki sual meydana çıxır. Onlardan birincisi xarici dil dərslərində hansı fəaliyyət növünə üstünlüyün verilməsi, ikincisi isə cədvəldə təqdim edilmiş bir fəaliyyət növündən digər nitq fəaliyyət növünə keçidi asanlaşdırmaq üçün hansı tapşırıq və çalışmaların istifadə edilməsidir.

Nəticə: Beləliklə, bu sualları cavablandırmaq və tələbələrin dərslərində fəaliyyətini daha səmərəli şəkildə təşkil etmək üçün xarici dili tədris edən müəllim ilk növbədə tələbələrinin dərslə hansı kommunikativ fəaliyyət növlərinə cəlb edilməsini müəyyən etməlidir. Avropa Şurası tərəfindən qəbul edilmiş cədvəldə aşağıdakı fəaliyyət növlərinin ardıcıl şəkildə yerinə yetirilməsi tövsiyə edilir: təkrar, imla, şifahi suallara yazılı şəkildə cavabların verilməsi, ucadan oxu, üzünü köçürmə, yazılı şəkildə verilmiş suallara şifahi cavablar, yazılı suallara yazılı cavablar.

Diskursiv kompetensiyanın tələbələrə aşılması məqsədilə edilən tapşırıq və çalışmaların danışarkən, qeyd etmək lazımdır ki, tələbələrin hansı fəaliyyət növlərinə cəlb edilməsinin daha məqsədəuyğun olduğunu müəyyən etməklə daha səmərəli nəticələrin əldə edilməsini təmin etmək istifadə mümkündür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Asher, J. (1977). Learning another language through actions: The complete teacher's guide. Los Gatos, CA: Sky Oaks Publications. p.154.
2. Alchulei A.S. Teaching achievement motivation \ A.S. Alchulei, D. Tauui, J. McIntire. Middletown, Conn, 1970. p.210-218.
3. Asubel D.P. Educational Psychology: A cognitive view. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1968. p.733
4. Allen V.F. Trends in the Teaching of English \ TESL Reporter 6, Summer 1973, JV4, p.17.

Açar sözlər: kommunikasiya, şifahi nitq, kontekst.

Key words: communication, oral, speech, context.

Ключевые слова: коммуникация, устный, речь, контекст.

On the communicative competence

Summary

The article deals with the main principals of competence. Today the main goal of teaching and learning foreign languages in the global world is developing language learners' ability to use the target language for communication. The process of teaching English should be based on the communicative - functional approach of teaching languages.

The whole process of teaching oral speech should be goal-oriented and systematic. It will make the process of teaching oral speech more effective. Today the main goal of teaching and learning foreign languages in the global world is developing language learners' ability to use the target language for communication.

Speaking comprehension is one of the most basic and important of the four skills in language teaching & learning. One of the main goals of language learning is to acquire the ability to communicate effectively.

К вопросу о коммуникативных компетенции

Резюме

В данной статье рассматриваются к вопросу о коммуникативных компетенции. Здесь говорится о необходимости внесения радикальных изменений в существующую систему обучения устной речи на иностранном языке.

Процесс английскому языку в целом и процесс обучения должен базироваться на коммуникативно - функциональном принципе. Обучением устной речи должно носить целенаправленный, системный, поэтапный характер, что будет содействовать повышению эффективности данного процесса.

В условиях глобализации основная цель обучения иностранным языкам и их изучения состоит в формировании у обучаемых способности использовать язык в целях коммуникации. Умение адекватно воспринимать информацию в процессе “speaking” является одним из самых важным и необходимых умений которыми должен обладать человек, изучающий язык в тех или иных целях.

Одной из основных целей изучения языка является обладание умением эффективно общаться на изучаемом языке.

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Kəmalə Mehdiqanlı